

SOVYET SİSTEMİNDEN ULUS DEVLETLERE: ORTA ASYA'DA EĞİTİM

Burak Çalışkan

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Çalışkan, Burak, "Sovyet Sisteminden Ulus Devletlere: Orta Asya'da Eğitim", Araştırma 79, İNSAMER, Eylül 2018.

Araştırma 79

Giriş

Bir ülkedeki bireylerin eğitimle elde ettikleri gelişim ve sonuçlar o ülkenin gelişmişliği ile ilgili de çok önemli veriler sunar. Bunun yanında ülkenin sahip olduğu eğitim sistemi, devletin vatandaşlarını şekillendirmek istediği ideoloji ve düşünceye göre düzenlenir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1991 yılında dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetleri de oluşturdukları eğitim sistemleriyle genç cumhuriyetlerini kendi devlet anlayışlarına göre şekillendirmeye çalışmışlardır. Bu ülkelerin eğitim sistemlerinde pek çok ortak özellik bulunduğu gibi önemli farklılıklar da söz konusudur. Türk cumhuriyetlerinin eğitim sistem-

lerini bilmek ve bu sistemler arasındaki ilişkiyi kavramak, bölgeyi anlamak açısından da çok önemli veriler sunar.

Uzun bir dönem SSCB'nin ideolojik eğitim sistemi içinde yetişmiş Türk halkları, bağımsızlık sonrası da bu durumdan etkilenmiştir. Sovyet eğitimi, Türk halklarına Rusya'ya ilhaklarının işgal ve emperyalist savaşlarla değil, gönüllü bir şekilde gerçekleştiğini ispatlamaya çalışmıştır. Bir noktada eğitim, Rus olmayan halklar arasında iktidarın meşruluğunu sağlamak için kullanılmıştır. Din, yerel dil ve millî kültürün yok edilmesi amacı da taşıyan Sovyet eğitim sistemi, bu amacını çok farklı yöntemlerle gerçekleştirmeyi planlamıştır.¹

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Örnek vermek gerekirse Lenin'in yerel dillerde eğitim hakkı kararı çok olumlu bir politika olarak yansıtılmış ancak işleyişi ve sonuçları Türk halkları açısından çok yıkıcı olmuştur. SSCB, Orta Asya'yı dil merkezli cumhuriyetlere bölerek yerel milliyetçiliğin yükselmesini sağlarken, Türk dünyasının dile dayalı birliğini parçalamıştır. Böylelikle bölge çok daha yönetilebilir bir hale gelmiştir. Ayrıca Kafkasya ve Orta Asya'da açılan Rus okulları, yerli halkın çocukları için duyduğu gelecek kaygısından dolayı kısa sürede popüler olmuştur. Bu süreçte, yerel dillere olan rağbet her geçen yıl azalırken Rusçaya olan ilgi artmıştır.²

Bunların yanında SSCB döneminde eğitim ve öğretim bilimsel-teknolojik devrimin gereklerine uygun düşen "politeknikleştirilme"³ yöntemiyle yapılmıştır. Gerçekleştirilen reformlarla genel ortaöğretim okulları, öğrencileri yükseköğrenime hazırlamakla kalmayarak çok yönlü bir bilimsel formasyon vermeyi de amaçlamıştır. Bu durum uygulama alanında "teori" ve "pratiğin" birleştirilmesi olarak gelişmiştir. Bundan dolayı SSCB'de teknik bilimler eğitimi oldukça gelişmiştir. Bir diğer önemli gelişme de okuma yazma alanında gerçekleşmiştir. 1919 yılında, daha SSCB kurulmadan önce, "Rusya Federasyonu Okuryazar Olmayan Topulukların Eğitimi Üzerine" adıyla yayınlanan bir deklarasyon, kısa sürede Türk halkları üzerinde de etkisini göstermiş ve bölge halkları yüksek bir okuryazarlık seviyesine ulaşmıştır.⁴

Okuma yazma ile ilgili gerçekleştirilen bu tür politikalar alfabe konusunda yeni arayışlar doğurmuştur. 1920'li yıllarda Sovyet Rusya egemenliği altında yaşayan Türkler arasında başlayan Latin alfabeti esaslı "Yeni Türk Alfabeti"ne geçiş tartışmaları, 1930'da hemen hemen bütün Türklerin

"Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti"ni kabul etmesi ve kullanması ile sonuçlanmıştır. Özellikle 1928 yılında Türkiye'nin de Latin alfabetini kabul etmesiyle "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti" hareketiyle bütün Türkler arasında alfabe birliği sağlanmış ve sonuçta dil birliğine giden yol açılmıştır. Ancak Sovyet Rusya, bu durumu kendi geleceği adına bir tehdit olarak algılamıştır. Rus yöneticiler sadece bu yeni alfabeti ortadan kaldırıp yerine Kiril alfabetini kabul ettirmekle kalmayıp kendi vatandaşları olan Türklerin ortak Latin alfabetine geçişi konusunda çalışan, bu düşünce üzerine çaba gösteren bilim adamı ve düşünürleri de sürgün ve idam ile yok ederek Türkler arasındaki bu önemli olayın bütün izlerini silmeye çalışmıştır.⁵

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetlerinin bazıları Türkiye'nin de destek ve teklifiyle alfabe konusunda yeni adımlar atmıştır. Şubat 1992'de Azerbaycan Latin alfabetine geçerken, Türkmen Parlamentosu 12 Nisan 1993'te aldığı 2000 yılına kadar kademeli olarak Latin alfabetine geçme kararını gerçekleştirmiştir. Özbekistan ise Eylül 1993'te Latin alfabetine geçme kararı almıştır. Bugün bu üç Türk cumhuriyeti geçiş sürecini tamamlamış ve "Otuzdört Harfli Çerçeve Türk Alfabeti"nden farklı birkaç harf dışında Latin esaslı alfabeti tüm alanlarda kullanmaya başlamıştır.⁶

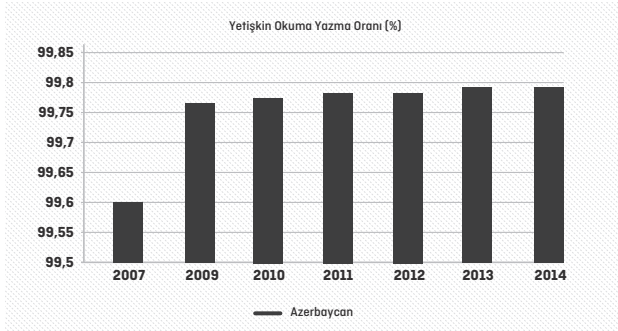
Uzun yıllar alfabe değişikliği konusunda adım atmayan Kazakistan ise Nursultan Nazarbayev'in 12 Nisan 2017'de kaleme aldığı "Oryantasyon: Geleceğin Manevi Canlanması" isimli makalesiyle 2017 yılı sonuna kadar Kazak Kiril alfabetinden Latin alfabetine geçme kararını açıklamıştır. Yapılan planlamada 2025 yılına kadar Kazakistan'da yayınlanan bütün kitap, dergi ve resmî belgelerin Latin alfabetiyle hazırlanması

öngörülmüştür. Kırgızistan ise Kiril alfabetini kullanmaya devam etmektedir.

Azerbaycan

Azerbaycan'da 1920'li yıllarda Petrol ve Kimya Enstitüsü kurulmuş, ardından teknik eleman yetiştirmek üzere 1930'da Azerbaycan Üniversitesi açılmıştır. 1959 yılında ise sekiz yıllık temel eğitime geçilmiştir.⁷ Erken sayılabilecek dönemlerde oluşturulmaya başlanan çağdaş eğitim kurumları Azerbaycan toplumunu da olumlu şekilde etkilemiştir. Azerbaycan diğer Türk cumhuriyetleri ve İslam ülkeleriyle kıyaslandığında en yüksek okuma yazma oranına sahip ülke konumundadır.

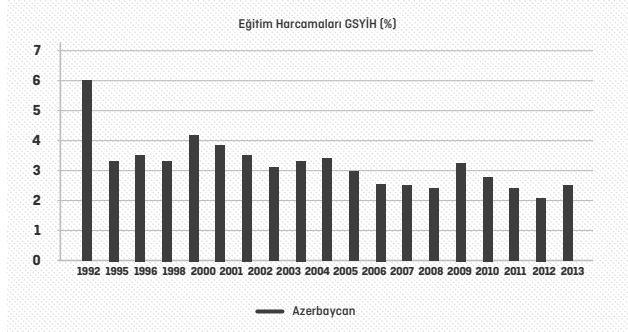
Sovyetlere bağlı bir cumhuriyet olduğu dönemde başta mühendislik olmak üzere teknik bilimlerde gelişmiş bir eğitim sistemine sahip olan Azerbaycan, sanat ve spor eğitiminde de Doğu Bloku'nun öncü ülkelerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁸

Kaynak: <https://knoema.com/> (03.04.2017)

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını elde eden Azerbaycan, eğitim konusuna büyük önem vermiş ve bağımsızlıkla birlikte yeni düzenlemelere gitmiştir. Azerbaycan eğitim sisteminin esasları 1992 yılında kabul edilen "Tahsil Kanunu" ile ortaya konulmuştur. Tahsil Kanunu'nun 6. Maddesi "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eğitim kurumlarında eğitim dili Azerbaycan dili'dir" şek-

linde düzenlenmiştir. Bu maddenin de etkisiyle Azerbaycan'da ilk ve ortaöğretimde Rusça derslerin oranı 1988 yılından itibaren hızla azaltılmaya başlamıştır. SSCB sonrası tüm Türk cumhuriyetlerinin genelinde görüldüğü gibi Azerbaycan da Sovyet rejiminin eğitim politikalarından uzaklaşmış ancak bu sistemin gerekli olduğu düşünülen bazı özelliklerini bünyesinde barındırmaya devam etmiştir.⁹

Kaynak: <https://knoema.com/> (03.04.2017)

Azerbaycan eğitim sisteminde okul öncesi eğitim, 1,5-6 yaş arası öğrencileri kapsar ve zorunlu değildir. Okul öncesi eğitim kurumlarında çocuklar aileyle sıkı bir iş birliği üzerine eğitilir. *Çocuk halliceleri, körpe evleri, aile bahçeleri, okul bahçeleri*, Azerbaycan'da okul öncesi eğitim kapsamında faaliyet gösteren kurumlardır. Buralarda çocuklara kahramanlık hikâyeleri, ev işleri, vatanseverlik, devlet sloganları ve millî marşlar öğretilir. Ayrıca yabancı dillerin öğretilmesine de metodolojik olarak başlanır.¹⁰

Azerbaycan eğitim sisteminde genel eğitim ilkökula kadar *terbiye* (anaokulu/kreş), *umum eğitim* (ilkokul 1-4, ortaokul 5-8, lise 9-11), *peşe* (meslek), ihtisas eğitimi, yükseköğretim şeklinde düzenlenmiştir. Eğitim sisteminin aşamaları Tahsil Kanunu'nun 11. Maddesi'nde şu şekilde yapılandırılmıştır:

- Okul öncesi eğitim: Anaokulu ve kreşler
- Umum tahsil (genel eğitim): İptidai, esas eğitim, lise

- Meslek ihtisas eğitimi: Teknik ve meslek eğitimi, orta ihtisas eğitimi
- Yüksekokullar: Üniversiteler, enstitüler, harp okulları, akademiler
- Yüksekokul diploması aldıktan sonraki eğitim: Yüksek lisans (*magistaratura*), doktora (*doktoratura*).

Azerbaycan'da bağımsızlığın ilk yılında eğitim harcamaları için gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYİH) %6'sından fazla bir pay ayrılırken, daha sonraki yıllarda %2,9'luk bir oranla bu pay dengelenmiştir. Okul öncesi kurumlara kayıt ettirilen çocukların oranı %24 civarındayken, ilkokula kaydı yapılan çocukların oranı %95'tir. Lise kayıtları %83, yükseköğretim kayıtları ise %15'tir. İlkokul çağında olmasına rağmen okula kayıt ettirilmeyen çocuk sayısı 20.000'dir. Bunların %55'ini kız çocukları oluşturmaktadır. Ülkede her 12 öğrenciye 1 öğretmen düşmektedir.¹¹ Azerbaycan eğitim konusunda, özellikle mühendislik ve mimarlık alanlarında öne çıkmaktadır.

Kazakistan

Kazakistan, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da reformlar gerçekleştirmiştir. Kademeli olarak gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar, 1992 yılında kurulan Uluslararası Kazak Dili Kurumu'yla birlikte belli bir ivme kazanmıştır. Kurumun amaçları arasında eğitim konusu en ön sırada yer almıştır.¹² 1993 yılında yükseköğretim ile ilgili reform çalışmaları yapılmıştır.¹³ Bunların yanı sıra Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı "Geçiş Döneminde Eğitimi Geliştirme ve Sürekli Hale Getirme" programı son derece disiplinli bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır.

Kazakistan 1929 yılına kadar Arap alfabesi, 1929-1940 yılları arasında Latin alfabesi ve 1940'tan günümüze kadar da Kiril alfabesi kullanmıştır. Bağımsızlığın ardından siyasi, ekonomik ve diplomatik anlamda önemli bir gelişme gösteren Kazakistan, 2017 yılı itibarıyla alfabe değişikliği konusunda da ciddi bir adım atmıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 12 Nisan 2017'de resmî internet sitesinde yayınlanan "Oryantasyon: Geleceğin Manevi Canlanması" isimli makalesinde, Kazakistan hükümetine 2017 yılı sonuna kadar Kazak Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş için hazırlanma talimatı vermiştir. 2017 yılının sonu itibarıyla bilim adamları ve akil insanlarla yapılacak toplantıların ardından tek standartta Latin alfabesi esasında yeni bir Kazak alfabesinin hazırlanması gerektiğini dile getiren Nazarbayev, 2018'de ortaokul kitaplarının Latin alfabesi ile yayınlanması gerektiğini belirtmiştir. Latin alfabesine geçişin ilk döneminde hem Kiril hem Latin alfabesi kullanılması planlanırken, 2025 yılına kadar bütün kitap, dergi ve resmî belgelerin Latin alfabesi ile yayınlanması öngörülmektedir.¹⁴ Kazakistan eğitim sistemi yedi basamaktan oluşmaktadır:

Okul öncesi eğitim: Bu kurumlar çocukların sosyalleşmesini hızlandırmak amacıyla eğitim vermektedir. Başta ana dil olmak üzere Rusça, Almanca ve İngilizce yabancı diller olarak öğretilmektedir. Bu kurumlarda Kazakçanın öğretimi zorunludur.

Genel ortaöğretim: Kazakistan'da zorunlu eğitim 11 yıldır. Ülkede yaklaşık 3 milyon öğrenciye eğitim veren 8.573 ortaokul vardır. Bu sayı her geçen gün yeni eğitim müesseselerinin açılmasıyla artmaktadır. Anayasanın eğitim hakkındaki maddesi doğrultusunda ortaöğretimin zorunlu

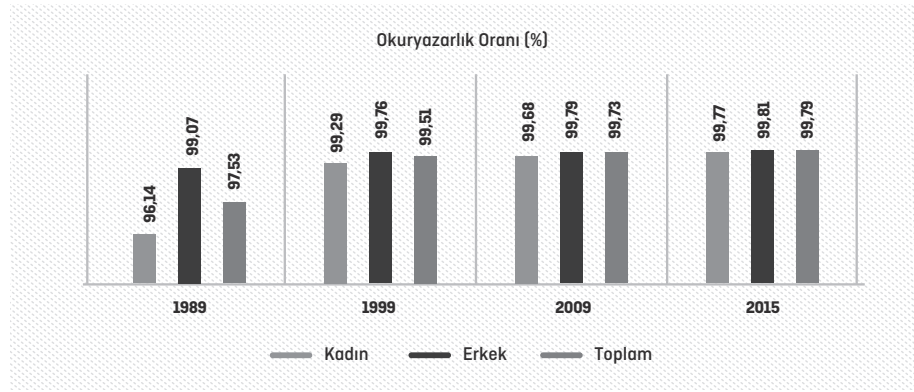
hale gelmesi ve 9. sınıfı bitiren bir öğrencinin 10 ve 11. sınıfları okurken belli bir mesleğe yönelik hazırlanması, iş bulma imkânını arttırmaktadır.

Mesleki teknik eğitim:

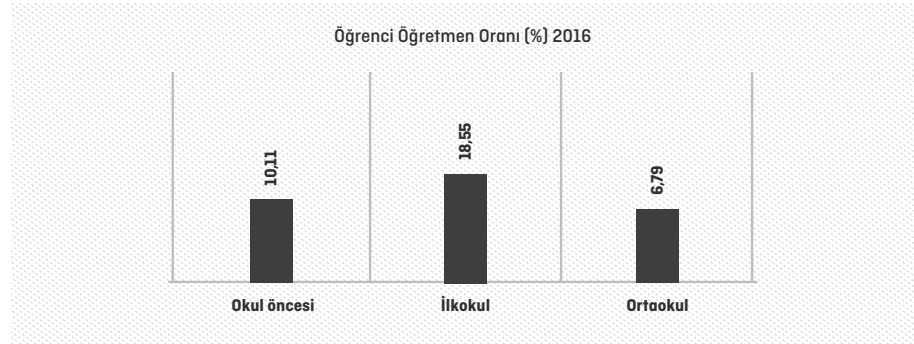
Mesleki teknik eğitim kurumları, iş gücünün bilgi düzeyinin artırılması; işsizlerin, işten çıkmış olan çalışanların ve memurların istihdamının yeniden yapılandırılması üzerine çalışmaktadır. Özellikle gelir düzeyi düşük olan aileler için meslek teknik liselerinin önemi büyüktür. Buralarda işten ayrılan yahut herhangi bir işe yerleştirilemeyen kimseler eğitilerek istihdamlarına imkân sağlanmaktadır.

Okul dışı eğitim: Gençlerin boş zamanlarını değerlendirme, bilimsel alanlarda kendilerini geliştirme ve seçtikleri bir meslekte kişisel bilgi ve becerilerinin gelişmesine yardımcı olma amacıyla faaliyet gösteren kurumlardır. Bunlardan en önemlileri; bilim merkezleri, sanat ve müzik okulları, öğrenci yurtları, turistik merkezler, stadyumlar, çocuk parkları ve denizcilik merkezleridir. Bu kurumların yarısı köy ve kasaba gibi kırsal kesimlerde bulunmaktadır.

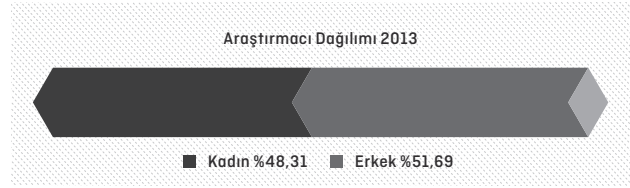
Özel ortaöğretim: Bu alanda tecrübe sahibi çeşitli ülkelerin açtığı lise ve üniversite düzeyinde eğitim veren kurumlar vardır. Gündüz eğitimi veren bu kurumlar Eğitim Bakanlığı bünyesinde faaliyet

Kaynak: <http://www.sesric.org/baseind> (01.05.2017)

Kaynak: <http://www.sesric.org/baseind> (01.05.2017)

Kaynak: <http://www.sesric.org/baseind> (01.05.2017)

göstermektedir.

Yükseköğretim: Yükseköğretim 4-7 yıl arasında değişmektedir.

Diploma sonrası eğitim: Üniversitelerde üç yıl yüksek lisans ve üç yıl da doktora eğitimi verilmektedir.¹⁵

Yukarıdaki grafikte de görüldüğü üzere Kazakistan'da yetişkinler arasında okuryazarlık oranı 2015 yılı itibarıyla %99,79 ile oldukça yüksek bir seviyededir. Bu oran 1999 yılından itibaren kadın ve erkek nüfus arasında neredeyse eşit şekilde dağılmıştır. SESRIC verilerine göre

hükümetin eğitim harcamalarının GSYİH'ye oranı 2014 yılı itibarıyla %2,79'dur.

Ülkede öğrenci-öğretmen oranı 2016 yılı verilerine göre okul öncesinde %10,11, ilkokulda %18,55, ortaokulda %6,79'dur. Önceki yılların verileriyle kıyaslandığında öğrenci-öğretmen oranlarında eğitimin her kademesinde iyileşme görülmektedir.

Yukarıdaki grafikte kadın ve erkek araştırmacıların dağılımı verilmektedir. Kazakistan'daki toplam 17.195 araştırmacının 8.888'i erkek, 8.306'sı kadındır.

Ülkede 2017 yılında *Science Citation Index Expanded* (SCI-EXPANDED), *Social Science Citation Index* (SSCI) ve *Arts&Humanities Citation Index* (A&HCI) kapsamındaki dergilerde yayımlanan bilimsel makalelerin sayısı 234'tür.¹⁶

Türkmenistan

27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, 5 milyonu geçen nüfusu, zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla Orta Asya'nın en önemli devletleri arasında yer almaktadır. Bağımsızlıktan itibaren ülkede eğitim alanında pek çok değişiklik yapılmış ve çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin ideolojik eğitim sistemi bırakılıp daha modern ve uluslararası bir eğitim sistemine geçilmesi için yoğun çaba harcanmıştır.¹⁷ Eğitimde Türkmen dilinin esas alınmasına büyük önem verilmiştir. Diğer Orta Asya ülkeleriyle kıyaslandığında buradaki Rus nüfusun azlığı ve daha bütüncül bir etnik yapıya sahip olması, Türkmenistan'ın işini kolaylaştıran bir faktör olmuştur.

Ancak bağımsızlık sonrası pek çok alanda reform düşüncesi çerçevesinde başlatılan

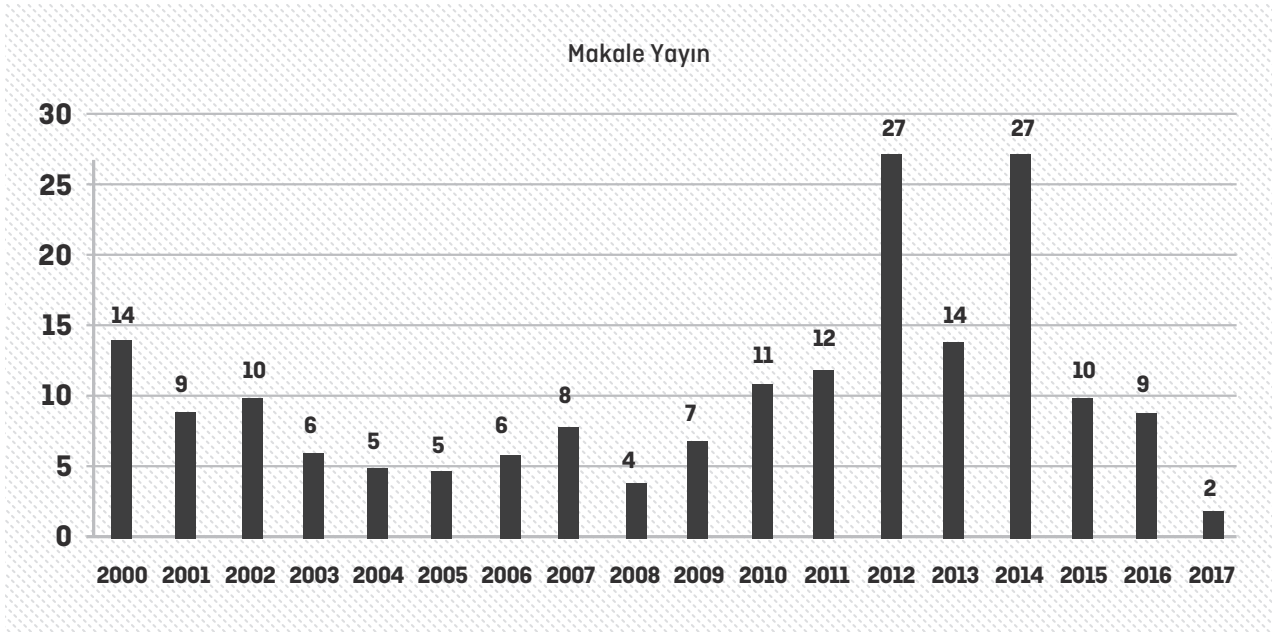
“Türkmenistan'ın Altın Asrı” projesi, eğitim konusunda beklenen gelişmeyi sağlayamamıştır. Türkmenistan'da alfabe değişikliğinin yol açtığı yeni ders kitaplarının yazımı, basımı ve dağıtımıyla ilgili sorunlar 2006 yılına kadar sürmüştür. Özellikle büyük şehirler dışındaki yerleşim yerlerine ders kitabı ve diğer eğitim materyallerinin ulaştırılamaması sebebiyle fizik ve kimya derslerinin lise programlarından kaldırılmış olması, Türkmen öğrencileri dünyadaki emsallerinden bilgi açısında geri bırakmıştır. 2004 yılına kadar 12.000 öğretmenin işten çıkarılması ise ilk ve orta öğretimde nitelikli kadro sıkıntısına yol açmıştır.¹⁸

Türkmenistan'ın ilk devlet başkanı Saparmurat Niyazov, Sovyet sonrası dönemde ulus inşası sürecinde kurucu kimlik olarak millî düşünce ve tarihî değerlere büyük önem vermiştir. Bu çerçevede Türkmen halkının kökenini oluşturan Oğuz kültürü ve tarihi ülkenin her tarafında tekrar canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu durum Türkiye-Türkmenistan ilişkilerine de olumlu yansımıştır.¹⁹

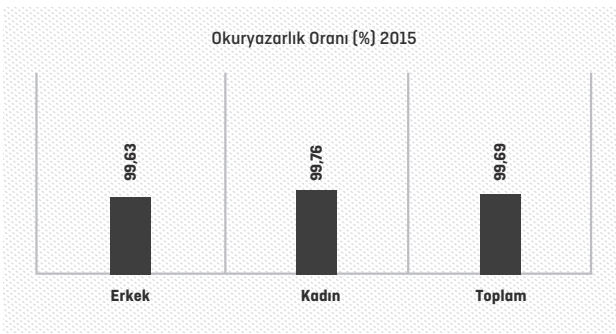
2007 yılında devlet başkanı olan Gurbankulu Berdimuhammedov ise ilk reform hareketlerini eğitim alanında gerçekleştirmiştir. Zorunlu eğitimi 9 yıldan 10 yıla çıkararak Türkmenbaşı, Türkmen öğrencilerin yabancı ülkelerde öğrenim görmesi için daha önce konulan kısıtlamaları kaldırmıştır. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ile eğitim konusunda iş birliği yapmayı da kabul eden Berdimuhammedov, eğitim konusunda Niyazov'a göre uluslararası kurumlarla daha fazla ortak proje gerçekleştirmiştir.²⁰

Türkmenistan'da eğitim sistemi üç kademedен oluşmaktadır:²¹

Okul öncesi eğitim: Türkmenistan'da 0-7 yaş grubunu kapsayan okul öncesi eğitim yaslı ve

Kaynak: <http://www.sesric.org/baseind> (02.05.2017)

Kaynak: <http://www.sesric.org/baseind> (02.05.2017)

çağalar bağı olarak isimlendirilmiştir. Bu seviyede dil eğitimi de verilmektedir. Eğitimde Rusçanın kullanımı gittikçe azalmaktadır.

İlköğretim-ortaöğretim: Türkmenistan'da 7-16 yaş grubunu kapsayan ilköğretim ve ortaöğretim birleştirilmiştir. Genel liseler, mesleki ve teknik öğretim liseleri, sanat öğretimi ve yabancı dil öğretimi veren okullar kendi aralarında ayrılmaktadır. Bu noktada Türkiye ve Rusya'nın ülkede açtığı okullara ilgi gösterilmektedir.

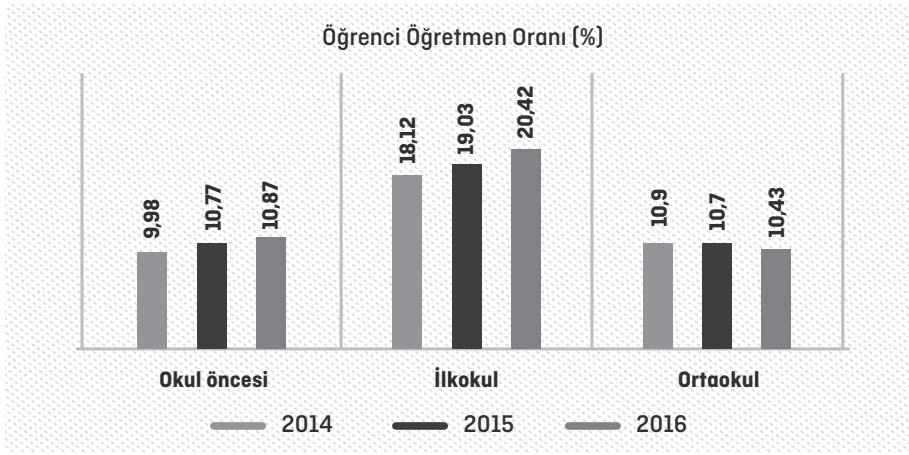
Yükseköğretim: Ülkede dört yıl olan üniversite eğitiminin iki yılının staj amaçlı olarak devlet

kurumlarında çalışarak geçirilmesi yükseköğretimdeki başarıyı düşürmüştür.²²

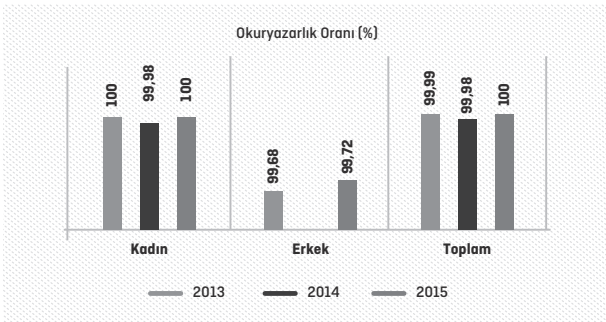
Diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi Türkmenistan'da da okuma yazma oranı yüksek bir seviyededir. Ancak buna rağmen ülkede 2017 yılında SCI-EXPANDED, SSCI ve A&HCI kapsamındaki dergilerde yayımlanan bilimsel makalelerin sayısı sadece ikidir. SESRIC'ten alınan verilere göre son 20 senede bu rakam hiçbir zaman 30'u geçmemiştir. Bu rakamlar, Türkmenistan'ın uluslararası eğitim ve bilimsel çalışmalarda hangi seviyede olduğunu göstermektedir.

Özbekistan

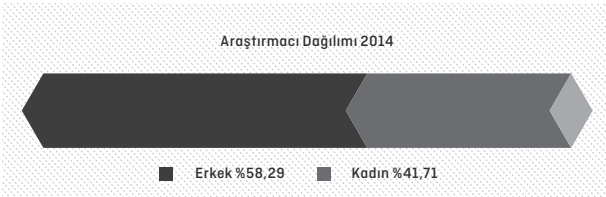
Özbekistan Orta Asya'nın nüfus yönüyle en kalabalık, alansal olarak da üçüncü en büyük ülkesidir. Jeopolitik anlamda Orta Asya ülkeleriyle çevrelenmiş tek bölge ülkesi konumundadır ve denize sınırı yoktur. İki bin yıllık geçmişe sahip, zengin bir kültürel mirası bulunan Özbekistan, tarihî İpek Yolu'nun en önemli güzergâhlarından biri olmuştur. Özbek şehirleri olan Buhara,

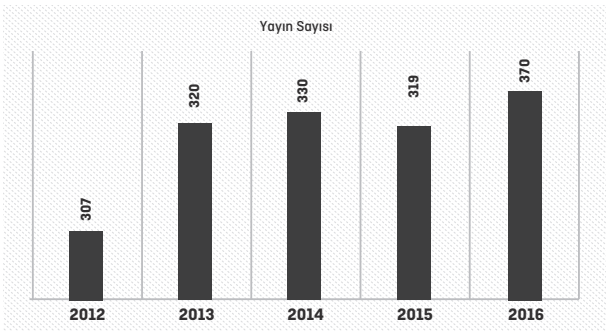
Kaynak: <http://www.sesric.org/baseind> (02.05.2017)

Kaynak: <http://www.sesric.org/databases-index.php> (02.05.2017)

Kaynak: <http://www.sesric.org/databases-index.php> (02.05.2017)

Kaynak: <http://www.sesric.org/databases-index.php> (02.05.2017)

Hive, Semerkant ise siyasi, ticari ve kültürel merkezler olarak hem İslam dünyasında hem de Türk dünyasında önemli roller üstlenmişlerdir. Yerleşik yaşamı asırlar önce benimseyen, uzun yıllar kültür

ve eğitimin merkezi olan bu bölge, farklı özellikleri ile Orta Asya içinde ayrı bir yere sahiptir.²³

Özbekistan'da eğitim asırlarca eski usulde dinî eğitim veren kurumlar- da ve medreselerde ger- çekleştirilmiştir. İsmail Gaspıralı'nın öncülük ettiği Ceditçilik akımı da

19. yüzyılın sonu itibarıyla bölgede etkisini göstermiştir. Yeni ve modern bir eğitim sistemini amaçlayan İsmail Gaspıralı, Bahçesaray'da *Tercüman* gazetesini çıkararak fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Gazetenin kısa sürede yarattığı etki, Özbekistan'da *Turan*, *Semerkand*, *Buhara-yı Şerif* ve *Türkistan* gibi çok okunan dergilerin basılmasına vesile olmuştur. Bölgede ilki Buhara'da olmak üzere kısa sürede sayıları 300'e varan *Usul-ü Cedit* mektepleri açılmış ve bu okulların toplumun değişimine olumlu katkıları olmuştur.²⁴

Bu gelişmelerin ardından uzun bir dönem Sovyet eğitim sistemine tabi olan Özbekistan, 1991'de bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte eğitim alanında yeni çalışmalar gerçekleştirmiştir. Özbekistan Anayasası'nın 41. Maddesi'ne göre eğitim devletin denetimi ve gözetimi altında ücretsizdir. Ayrıca 2 Temmuz 1992 tarihli Özbekistan Cumhuriyeti Eğitim Kanunu'na göre, 11 yıl olan zorunlu eğitim 9 yıla indirilmiştir. 1995 yılında bu eğitim kanunu değişmiş ve dönemin Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un 29 Ağustos 1997'de imzaladığı "Kişisel Gelişim ve Eğitim İçin Millî Program" yasasıyla yükseköğretimde yeniden yapılandırmaya gidilmiştir. Eğitim reformunun ilk dönemlerinde orta ve yük-

seköğretim kurumlarında belli sıkıntılar yaşansa da ileriki dönemlerde sistem oturmuştur.²⁵

Özbekistan’da okul öncesi eğitim *balalar bahçesi* denilen kreş ve anaokullarında gerçekleştirilmektedir. Öğrenciler daha sonra üç kademeli olarak ilk ve ortaöğretim kurumlarında öğrenim görmektedir. Bu eğitimin ardından öğrenciler isterlerse meslek okulları veya üniversiteye devam etmektedir. Ülkedeki üniversitelerin büyük kısmı Taşkent’te bulunmaktadır. 1920 yılında kurulan Taşkent Devlet Ekonomi Üniversitesi ülkedeki en saygın kurumlardan biridir. Ayrıca Plenahov Rus Ekonomi Akademisi, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi ve Kazak Devlet Üniversitesi Taşkent’te temsilciliği bulunan yabancı üniversitelerdir. Özbekistan kapalı bir devlet sistemine sahip olsa da üniversitelere Avrupa Birliği projelerinden de destek sağlanmaktadır. Ayrıca Özbek öğrenciler, Japon ve Çin hükümetleri ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde bu ülkelerde lisans ve yüksek lisans yapabilmektedir.²⁶

Yandaki grafiğe bakıldığında Özbekistan’da öğretmen başına düşen öğrenci sayısının okul öncesi ve ilköğretimde arttığı, ortaöğretimde ise azaldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca Özbekistan’da 2015 yılı itibarıyla okuryazarlık oranı %100’e ulaşmıştır. Kadınlarda okuma oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Özbekistan’ın eğitim harcamalarına ilişkin yayınlanmış bir veri bulunmamaktadır.

2014 yılı verilerine göre Özbekistan’daki 30.785 araştırmacı içinde kadın araştırmacıların oranı %41,71, erkek araştırmacıların oranı %58,29’dur.

Ülkede 2017 yılında SCI-EXPANDED, SSCI ve A&HCI kapsamındaki dergilerde yayımlanan bilimsel makalelerin sayısında -2015 yılında azalma

görülsede genel olarak artan bir grafik olduğu gözlenmektedir. 2016 yılındaki yayın sayısı %16’lık bir artış göstererek 370’e yükselmiştir.

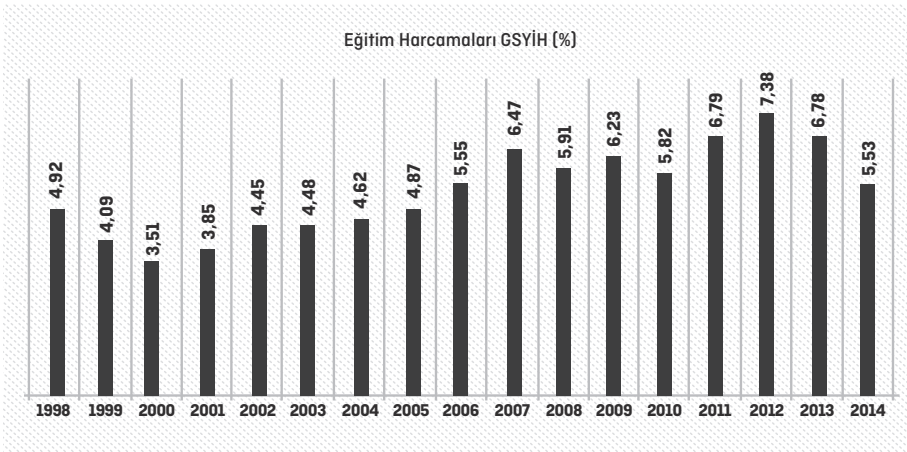
Kırgızistan

Kırgızistan’ın siyasi birliği, 1924 yılında SSCB bünyesinde bir özerk bölge olarak sağlanmıştır. Ülke, 1936 yılında Sovyet idaresi altındaki cumhuriyetlerden biri haline gelmiştir. SSCB’nin dağılması ardından Kırgızistan, 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 2005 yılına kadar devam eden Asker Akayev’in cumhurbaşkanlığı sürecinde ve sonraki dönemde anayasa üzerindeki siyasi çekişmeler, muhalif hareketler ve geniş çaplı protesto gösterileri Kırgızistan’a istikrarsız bir görüntü vermiştir.²⁷

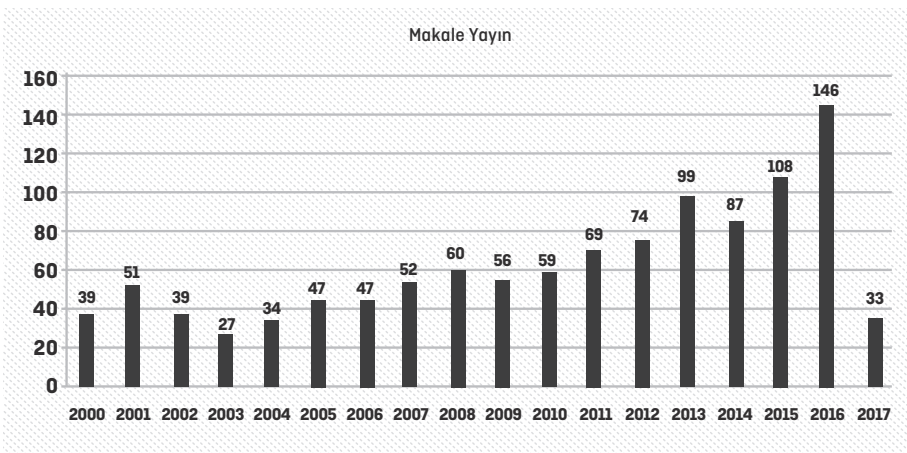
Kırgızistan’da eğitim çalışmaları anayasada bir kanun ile düzenlenmiştir. Kırgızistan Eğitim Kanunu’na göre tüm Kırgız vatandaşları devlet okullarında ücretsiz eğitim alma hakkına sahiptir.

1992’de çıkarılan yeni kanunlarla özel okul ve özel üniversiteler açılmasına da izin verilmiştir. Eğitimde esas dil Kırgızcadır ancak ülkede Rusçanın etkisi halen devam etmektedir. Kırgızistan’da zorunlu eğitim 11 yıldır. Bu sürenin 1-5. sınıfa kadar olan dönemi başlangıç, 5-9. sınıfa kadar olan dönemi orta, 9-11. sınıfa kadar olan dönemi ise yüksek olarak isimlendirilmektedir. 11 yıllık eğitimi başarıyla tamamlayan öğrenciler yükseköğretim kurumlarından herhangi birine başvurma hakkına sahiptir.²⁸

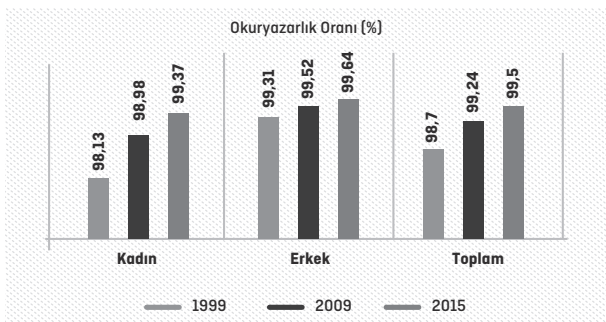
Diğer Orta Asya Türk cumhuriyetleri gibi Kırgızistan’da da okuma yazma oranı neredeyse %100 civarındadır. Ayrıca eğitimin her kademesinde kadın-erkek eşitliği olduğu da gözlenmektedir.

Kaynak: <http://www.sesric.org/baseind> (05.05.2017)

Kaynak: <http://www.sesric.org/baseind> (06.05.2017)

Kaynak: <http://www.sesric.org/baseind> (03.05.2017)

Kırgızistan ekonomik anlamda büyük sıkıntılar yaşasa da eğitim harcamalarına GSYİH'sinden kayda değer paylar ayırmıştır. Bu durum, devletin eğitim konusuna verdiği önemin bir göstergesidir.

Ülkede SCI-EXPANDED, SSCI ve A&HCI kapsamındaki dergilerde yayımlanan bilimsel makalelerin sayısı ve artış hızı sınırlıdır.

Ayrıca Türkiye'nin de Kırgızistan'da bazı eğitim faaliyetleri söz konusu olmuştur. Bu çerçevede 1995'te imzalanan bir anlaşma ile Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi kurulmuştur. Başkent Bişkek'te bulunan üniversite, Türkiye'nin ülkedeki en önemli varlık göstergesidir. Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'a yapılan en ciddi yatırım olarak gösterilen Manas Üniversitesi, binlerce

Kırgız gencin Türkiye Türkçesi öğrenmesinde etkili olmuştur. Buna ilaveten binlerce Türk öğrencinin eğitim için bu üniversiteye gitmesi de Türk ve Kırgız toplumunu birbirine yaklaştırmıştır.

Genel Sonuç

Önce Çarlık Rusya'sının eğitim politikalarına daha sonra SSCB'nin ideolojik eğitim sistemine maruz kalan Orta Asya Türk cumhuriyetleri, bağımsızlıkla birlikte eğitim sistemlerini de kendi devlet düşüncelerine göre şekillendirmeye çalışmışlardır. İnsan kaynağı, ekonomik durum, siyasi otorite, nüfus yapısı gibi pek çok faktörde ayrışan bu

genç cumhuriyetlerin içinde buldukları koşullar eğitim sistemlerini belirlemede etkili olmuştur. 1920’li yıllarda açılmış modern eğitim kurumlarına sahip olan Azerbaycan, gelişmekte olan ekonomisi ve eğitim harcamalarıyla diğer Türk cumhuriyetlerinin önünde yer almaktadır. Ancak gittikçe daha istikrarlı bir yapıya kavuşan Kazakistan da mevcut potansiyeliyle eğitim politikalarında ciddi adımlar atmaya hazır görünmektedir.

Bu yazıda ele alınan beş Türk cumhuriyetinin en önemli ortak özelliği %100’e yaklaşan okuma yazma oranlarıdır. Bu özellikleri, onların İslam ülkeleri arasında okuryazarlık oranlarında zirvede yer almalarını sağlamaktadır. Sovyet eğitim sisteminin bu ülkelere belki de en önemli faydalarından biri bu olmuştur. Yine İslam ülkeleriyle kıyaslandıklarında bu ülkelerde eğitimde kız ve erkek çocuklar arasında eşitliğin sağlandığı da gözlenmektedir. Hem göçebe geleneğin hem de Sovyet sisteminin etkisi olarak değerlendirilebilecek bu durum oldukça önemlidir.

Türkiye, SSCB’nin dağılmasıyla birlikte bu ülkelerle siyasi, ekonomik ve diplomatik bir dayanışma göstermiş, eğitim konusunda da buralarda önemli girişimlerde bulunmuştur. Hem lise hem de üniversite düzeyinde karşılıklı anlaşmalarla onlarca Türk eğitim kurumu bu ülkelerde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu durum Türkiye Türkçesinin bu ülkelerdeki popülerliğini artırırken, eğitim için binlerce öğrencinin Türkiye’ye gelmesini de kolaylaştırmıştır. Ancak 15 Temmuz 2016’da Türkiye’de kanlı bir darbe girişiminde bulunan FETÖ’nün (Fetulahçı Terör Örgütü) de bu ülkelerde çok sayıda eğitim kurumunun bulunması, Türkiye tarafından önemli bir problem olarak görülmektedir.

Türkiye’nin bu kurumların kapatılması yönündeki talebi Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan’da

karşılık bulsa da halen daha FETÖ’ye ait birçok kurum bu ülkelerde faaliyetlerine devam etmektedir. Kırgızistan ise Türkiye’nin bu çağrısına diplomatik nezaket gereği bile olsa olumlu bir yanıt vermemiş, aksine bu kurumların destekleneceğini açıklamıştır. Bu durum, FETÖ’nün Kırgızistan’da sadece eğitimde değil Kırgız bürokrasisinde de ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Özbekistan ise bağımsızlıkla birlikte açılmaya başlayan FETÖ kurumlarını 2000 yılında güvenlik gerekçesiyle kapatmış ve ülkede FETÖ’nün herhangi bir faaliyetine izin vermemiştir. Önümüzdeki dönemde başta Maarif Vakfı gibi kurumlar olmak üzere Türkiye’nin göstereceği çabalar, bu ülkelerdeki FETÖ faaliyetlerini durdurabilir. Ancak bu konuda sistemli ve etkin bir çalışma içerisinde olmak büyük önem arz etmektedir.

Bağımsızlığın ardından bu ülkelerin eğitim sistemlerindeki Rus etkisi de devletlerin içinde buldukları duruma göre farklılık göstermiştir. Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan’da Rusçanın önemi kısa sürede azalırken, Rus eğitim kurumlarına olan ilgi de son derece sınırlı kalmıştır. Önemli bir Rus nüfusa sahip olan Kazakistan ve siyasi-ekonomik olarak Rusya’ya oldukça bağımlı olan Kırgızistan’da ise hem Rusçanın hem de Rus eğitim kurumlarının etkisi devam etmiştir. Ancak son yıllarda Kazakistan nüfusunun etnik dağılımında Rusların oranı 1990’lara göre oldukça azalmış ve %20’lere kadar gerilemiştir. Kazakistan’ın hem demografisindeki değişim hem de diplomatik ve ekonomik alanda gösterdiği ilerleme, eğitim konusunda Rusya’dan bağımsız adımlar atabilmesine olanak sağlayacaktır. Nitekim bunun ilk işaretleri Nisan 2017’de Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş kararıyla kendini göstermiştir.

Sonnotlar

- ¹ Ferhat Karabulut, “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları”, Bilig, S. 50, Yaz 2009, ss. 66-70.
- ² Karabulut, “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı...”, ss. 71-73.
- ³ *Politeknik eğitim*: Bütün üretim alanlarının ana ilkelerini tanıtarak gençlere üretim dallarındaki basit araçların kullanılabilmesini öğretir.
- ⁴ Karabulut, “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı...”, ss. 73-79.
- ⁵ Betül Arslan, “Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak ‘Birleştirilmiş Türk Alfabeti’nden ‘Rus Kiril’ Alfabetine Geçirilmesi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, 2009.
- ⁶ İsa Özkan, “Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Sosyal Değişme”, ATO-Türk Ocağı Yayınları, 2007, ss. 93-94.
- ⁷ Özkan, “Bağımsızlıklarının 15. Yılında...”, s. 123.
- ⁸ Muammer Ergün, “Azerbaycan Eğitim Sistemi”, *Eğitim Yönetimi*, Yıl 3, S. 4, Güz 1997, ss. 499-502.
- ⁹ Mehmet Okutan, “Azerbaycan Eğitim Sistemi”, KATÜ, Yıl 2, S. 1, Kış 1996, ss. 98-101.
- ¹⁰ Ergün, “Azerbaycan Eğitim Sistemi”, ss. 499-502.
- ¹¹ UNICEF, “Education in Azerbaijan”, 2010, s. 1.
- ¹² Cemile Kınacı, “Sovyetlerden Günümüze Kazakistan’da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages*, Vol. 5/4, Fall 2010, s. 1314.
- ¹³ Salih Savaş, “Türk Dünyasında Eğitim Alanındaki Gelişmeler ve Yenilikler”, *Journal of Azerbaijani Studies*, s. 273.
- ¹⁴ Burak Çalışkan, “Türk Cumhuriyetlerin Alfabe Mücadelesi ve Kazakistan’ın Harf Devrimi Kararı”, İNSAMER, 13 Nisan 2017.
- ¹⁵ Savaş, “Türk Dünyasında Eğitim Alanındaki...”, s. 275.
- ¹⁶ http://www.sesric.org/oic-member-countries-infigures.php?c_code=28&cat_code=2 (01.05.2017)
- ¹⁷ Current Education Issues in Central Asia, OSCE, 2003, ss. 20-23.
- ¹⁸ Özkan, “Bağımsızlıklarının 15. Yılında...”, ss. 121-122.
- ¹⁹ Nermin Güler, “Geçiş Sürecinde Türkmenistan’ın Siyasi Yapısı: Türkmenbaşı Modeli”, *Avrasya Dosyası*, C. 7, S. 2, Yaz 2001, ss. 97-103.
- ²⁰ UNICEF, “Education in Turkmenistan”, 2007, ss. 1-3.
- ²¹ OSCE, “Current Education Issues in Central Asia”, 2003, ss. 24-25.
- ²² European Commission, “Higher Education in Turkmenistan”, 2012, ss. 4-8.
- ²³ Haluk Alkan, “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar”, Ankara, USAK Yayınları, 2011, s. 119.
- ²⁴ Ahmet Kanlıdere, “Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 1, 2004, ss. 149-151.
- ²⁵ Özkan, “Bağımsızlıklarının 15. Yılında...”, ss. 117-118.
- ²⁶ Özbekistan, <https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/961/ozbekistan/> (02.05.2017).
- ²⁷ DEİK, *Kırgızistan Ülke Bülteni*, 2012, s. 2.
- ²⁸ Özkan, “Bağımsızlıklarının 15. Yılında...”, s. 126.